

(Самрл, нег мове ратива)

*1-4
1913*

Juznoslovenski filolog

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ *ed.*

А. БЕЛИЋ

A. Belić

БЕОГРАД 1913.

Књ. I. Св. 1—2

ЗАМЕНИЧКИ СЛОВЕНСКИ НАСТАВАК

gen. sing. masc. и neutr.

После доказа које је изнео 1895 год.¹⁾ Ф. Фортунатов тешко да се може сумњати у то, да за заједничко-словенски прајезик треба реконструисати облик генитива јединине **toùò* или *tohò*²⁾, а никако **togò*. И, заиста, северноруско (не само олоњецко, него и архангељско и источно-новгородско) *toùò*³⁾, а тако исто и северноруско *toò*⁴⁾ не могу се сводити на прасловенско **togò*, јер прасловенскоме *g* одговара у северноруским говорима једино *g*, а *g* се међу вокалима не губи. Даље, обично великоруско *vo* (*tovò*, *tavò*), као што је примећивао Фортунатов, не може се објаснити слогом *go*, јер је прелаз *g* у *v* непознат великоруским говорима; у оним говорима у којима у (на пр. у речима позајмљеним из књижевнога језика, који је некада својом фонетиком показивао своје јужноруско порекло) прелази у *v* (на пр. *Восподь*, *восударь*, *повость*) изговор *tovò* може бити сведен на *toùò*; али у

¹⁾ У расправи „Объ удареніи и долготѣ въ балтійскихъ языкахъ“, наштампаној у XXXIII вѣ. „Русск. Филол. Вѣстника“. На немачком се језику та расправа појавила у Веценбергеровом часопису, „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“, вѣ. XXII.

²⁾ Словом у обележава се звучни еригвативни сугласник који одговара муслиме *x*; словом *h* — аспирација.

³⁾ Изговор са у као обичан појав ја сам посматрао осамдесетих година прошлога века у петровзаводском и повјењецком ујезду. Да наведем још за петровзаводски ујезд потврду Н. Ивањцког (Материјали для науч. великор. говороѣ, № 13) и А. Георгијевског (ib., № 30), за вишегорски у. потврду К. Фидимонова (ib., № 22.). У архангељској губернији — за кемски ујезд — Матер. № 104, за шенкурски ib., № 235. У новгородској губернији — за бјелозорски ујезд — Матер. № 162. Даљ у чланку „О нарѣчјяхъ русскаго языка“ упућује на изговор *zo* (но *so*, *sa*) за олоњецку, архангељску (понегде), востромску (око Кологрива), вишегородску (у делу за Волгом); он не одређује то *z* као у (исп. ниже о северновеликоруском -го).

⁴⁾ Такав је изговор особито распрострањен у источним ујездима новгородске губерније. За бјелозорски у. исп. Матер. № 166 (доброо, ёо) за вириловски Матер. № 167 (доброо, восбо, синёо), № 170 (ёо, злоо, слѣндо), № 215 (сухоо, бѣлоо). У холмогорском ујезду архангељске губерније забележио је А. Гранђиљевски худоо, доброо (Матер. № 50 и Сборн. Отд. р. я. и сл. вѣ. 83).

говорима који чувају у у књижевним речима и не мењају га у *v* и у својим речима (на пр. у *kouda, touda*), изговор се *toʋ* највероватније своди на **too*, за које је очигледно да је заменило старо **toho*¹⁾.

Затим је Фортунатов обратио пажњу и на то, да се и кашупско *-vo* не може објаснити из *-go*. Наставак *-wo* находимо у северозападним кашупским говорима (словинским) и у северним кашупским говорима: *tewo, dió-brewo*²⁾. Напоредо са *-wo* находимо у неким говорима *-ho*, са *h* које напомиње — по Рамулту — француско *h aspiré* и које каткада испада³⁾. Фонетско објашњење наставка *-eho, -eo* (одакле даље *-evo* или *-ewœ*), као резултат „скраћивања *-ego*“, које је дао И. А. Бодуен-де-Куртене⁴⁾, не чини ми се да се може примити; по

¹⁾ Дијалекатско северноруско *togò* може се објаснити из *toʋd*. Изговор са *g*, а не *ʋ*, ја сам посматрао у архангелском и холмогорском ујезду, а тако исто и у пудошвом ујезду олоњецке губерније. Да наведем још за архангелски у. посматрање Кузмишчева (Арханг. Губ. Вѣд. 1847: „изговарају тврдо као латинско *g*: великого, доброго, синего“), за холмогорски у. П. Базиљевског (Вибл. Акад. Н., руз. 1852 г., Обл. Слов. З: „доброга говорятъ *dobrogo*“ ит.д.), А. Гранџиљевског (Матер. № 50 „букву *z* Куростровскіе вѣстѣяне по большей части произносятъ тврдо безъ придиханія, подобно латинскому *g*, такъ что на пр. въ словахъ доброга, худого, слѣпного чрезвычайно рѣдко употребляется вмѣсто *g*“), за оѣшски у. г. Верѣшвог (Матер. № 41 „въ род. п. прилаг. — слѣпѣго, худого ит.д. *z* выговаривается какъ въ словѣ *рога*“). Исто то има, како ми се чини, у јаренском у. вологодске губ. (Волог. сборн., IV: „Зряне, умѣюшіе говорить по русски, букву *z* выговариваютъ какъ нѣмецкое *g*, между какими бы буквами она ни стояла, на пр. его, милаго, а не ево, милова“).

²⁾ Исп. код Гилберѣннга „Остатки славянъ на южномъ берегу Балт. моря“. с. 87. Код *G. Bronischa*, који је изучавао северне кашупске говоре (округе *Putzig* и *Neustadt*), находимо: *povewuë, sviñewuë; mewä, tvewä* (*Kaschubische Dialectstudien*, 32, 82). Слично находимо и у Лоренца (*Slovinzische Grammatik*). Код Рамулта, са упућивањем на северне говоре, *tewœ, dobrewœ* (*Słownik języka pomorskiego*, стр. XXVI).

³⁾ Исп. код Цејнове: *z jedneho, svjêteho, z teho, z pjeho* ит.д. (6 свеска I вѣнге додатака Изв. II Оддѣленія Акад. Наукъ; нејасна је примедба уредника И. Срезневског: „такъ онъ (Цејнова) для родит. пад. ед. муж. прилагательныхъ именъ, удержалъ *ho*, тогда какъ въ народѣ слышится и *wo* или *to*“); Рамулт наводи из Славочина „у којем се родно Цејнова“: *teho, dobrèho, zelèho* или *го-тово: teo, dobrèo, zelèo*.

⁴⁾ „Кашубскій языкъ“, „кашубскій народъ“ и „кашубскій вопросъ“ (Журн. Мин. Нар. Пр. 1897. засеби. одшт., 69).

свој прилици са њим се не слаже и Фр. Лоренц, који је био принуђен да претпостави да је напоредо са првобитним заменичким наставком генит. једн. -go било и -vo¹⁾; али Лоренц, дајући тако објашњење, заборавио је на кашупско teho и teo. Међутим природно је облике teho, teo, tewo разумети као резултат измене прасловенске форме *toho, а кашупско tego²⁾ сводити на прасловенско *tovo.

И тако, сав материјал северноруских и кашупских говора упућује нас да утврдимо за прасловенски језик облике ген. једн. *tohò и *toyò³⁾. Облик *toyò лежи у основици не само северноруског toyò, него тако исто и у северноруском togò, кашупском tegœ, даље на пр. у пољском tego, срп. тога; јер је у свима тим језицима познат само нефрикативан изговор g према целој групи других словенских језика који су изменили моментано g у фрикативно. Према томе, нема потребе допуштати за прасловенски језик, који је разликовао звуке g и y, изговор *togò поред *toyò и tohò; прасловенско *togo у односу према *toyò и *tohò било би нерузумљиво.

При објашњавању порекла наставка генит. једн. заменица у прасловенском треба, према свему што је горе речено, полазити на од -go, већ од -ho или -yo. Та

¹⁾ Slovinzische Grammatik, стр. 143, 278. Објашњење П. Пољанског по којему је dobrowo заменило dobrogo под утицајем лабијализације g (dobregò) није вероватно због тога што се лабијализовано g чува, не прелазећи у w (dubwoò). Исп. његову расправу „Die Labialisierung“, стр. 19, 25.

²⁾ Исп. најобичније облике у средњевашупским говорима tegœ, dobrègc (Ракулт).

³⁾ Могуће је да нас на *tohò упућују западнобугарски облици ген. to'a, vo'a, исп. W. Vondrák, Vergl. slav. Grammatik, I, 186. Готово не заслужују побијања претпоставе о постанку великоруског -ovo, кашупск. -ewo од -ogo, -ego, које се још и сад дају, под утицајем ове или оне морфолошке аналогije. Исп. на пр. неуспело објашњење Л. Машиновског, можда првога испитивача који је обратио пажњу на слагање великоруског и кашупског наставка, да су на горњи наставак ген. јединице утицали присвојни придеви са наставком -овъ (исп. његову расправу у Beiträge zur vergl. Sprachforschung. 1875. VIII, 356 и даље).

ми околност не допушта да се сложим са објашњењем академика Маретића, које данас готово господари у лингвистичкој литератури. Маретић је (Rad Jugosl. Akad., 112, стр. 41) претпоставио да је наставак генит. једине речца *go која се додавала заменичком облику генит. једн.: *ta-go се изменило под утицајем тому, томъ у *togo, када је go изгубило значење речце и почело се осећати као падежни наставак. У речци *go, коју претпоставља Маретић, g је било моментано, а не фрикативно као што се види из поређења њена са староиндиском речцом gha; међутим наставак генит. звучео је, као што смо видели, не -go, већ -ho или -yo.

Фортунатов у наведеној раније расправи (стр. 288—289) изводи прасловенско *toyo непосредно из *toho, а *toho из *tojo; наставак генитивни -jo био је, по његову мишљењу, унесен у заменице из генитива именица с осномом на -o, а у тих именица, по мишљењу Фортунатовљевоу, још у индоевропском прајезику поред наставка -sjo био је познат и наставак jo (исп. у грчк. *ἵπποιο* из *eḱosjo поред **ἵπποο* из *eḱojo). То објашњење не чини ми се да је несумњиво, јер, прво, грчко се **ἵπποο* (атичко *ἵππου*, дорско *ἵππο*) може сводити и на *eḱososo са суфиксом -so који се јавља у германском (готско *dagis* из -oso), а зато само и не може бити доказ о постојању генитивног суф. jo; друго, измена *tojo у *too на словенском земљишту не чини ми се да је довољно образложена, исп. чување i у генит. једн. ж. р. *toiē*, у инструм. *tojo*.

Ја се осуђујем да изнесем друго објашњење прасловенских облика *toyo и *toho. У промени заменичке основе to- смењују се две основе: основа to- и основа toj- (пред сугласницима одатле tḱ-'. Основа to- јављала се, сем акузат. мушк. р., у оним падежима који су имали наставка са почетним s: дат. *tomu* (исп. ст.-инд. *tasmāi*), локат. *tomъ* (исп. ст.-инд. *tasmin*); то допушта да и у генит. једн., у којем имамо основу to- (*toho), претпоставимо прво-

битно наст. -so, дакле, toso. Наставак -so за индоевропски прајезик потврђују германски језици: готско *vis*, старовисоконем. *des* своде се на *teso, готск. *hvis*, старовисоконем. *hwes-* на *qeso; према томе на *qeso своди се и хомерово *τέο* (Brugmann, Kurze vergl. Gramm. § 501, 1; тако исто и у Grundriss der vergl. Gramm. II², 2, 359, примедба, сада са поузданошћу). Да наставак -so није био непознат и словенским језицима, то доказују облици генит. *чесо*, *чесо* који су се сачували и у старословенском и другим словенским језицима.

Али ако допустимо да је постојао прасловенски облик *toso, како онда да објаснимо његову замену обликом *toho? И ако је због каквих узрока *toso прешло у *toho, зашто се паралелно сачувало *ceso*? Поменута горе веза међу облицима са почетни *s* у наставку (*tosmi, *tosmь, *toso) наводи на помисао о заједничком узроку који је утицао на губљење *s*; налазимо *tomu*, *tomь* а такође и *too, одакле се сасвим природно јавило даље *toho и *toyo. Тај узрок није могао бити гласовне природе; група *sm* чувала се у прасловенском језику (на пр. *osmь*), а тако исто чувало се и *s* међу вокалима. Губљењу *s* у словенском *tomu* м. *tosmi одговара литавско архаично *támui* (саврем. *tám*), а такође и старовисоконем. *demu*. И ту није било гласовних узрока; исп. паралелно пруско *kasmi*, *stesmi*, а у германској групи готско *Ǫamma* из *Ǫasma. Фортунатов, који је допуштао напоредну употребу у балтиско-словенском облика *tosjo и *tojo, објашњава литавско *tám* (*támui*), словенско *tomu као нове облике који су се јавили под утицајем облика *tojo (*tomu: *tosmi = *tojo: *tosjo). Али, као што је речено, морамо се одрећи, од претпостављања генит. једн. *tojo. Brugmann у Kurze vergl. Gramm. (1903) § 502 пр. 1. сматра губљење *s* у старовисоконем. *demu*, старослов. *tomu*, литавск. *támui* још за необјашњен; али се у Grundriss der vergl. Gramm. II², 2, § 360 (1909) наговештава овакво објаш-

њење. Праслов. ф. генит. ж. р. *tojē*, дат. и локат. *toji* изгубиле су *s* после *to-*, што се види из поређења тих облика са староинд. генит. *tasyās*, дат. *tasyāi*, пруск. дат. *stessiei*; губљење се извршило под утицајем инструмент. ж. р. *tojo* (староинд. *tauā*); према томе и *tomu*, *tomь* у словенском, *tamui* у литавск., *demu* у старовисоконемачком могли су изгубити *s* испред *m* под утицајем других падежа који су имали у наставку не *sm*, већ *m* (исп. инструм. једн. у старословенском *tъmь*, англосакс. *đam*, инструм. множ. у старосл. *t' mi*, англосакс. *đœm*). Сматрам, слично Ендзељину (Славяно-балтійскія отношенія, стр. 189), да је вероватно да се *s* у **tosmu*, **tosmь* изгубило, једновремено са губљењем *s* у облицима генит., дат. и локат. ж. р.; напоредна употреба **tosjāi* са *tojāi* и губљење форме **tosjāi* изазвало је и употребу **tosmu* напоредно са **tomu* и губљење форме *tosmu*.

Генит. **toso* није могао остати изван споменутог процеса; губљење облика са *s*, као **tosji* (дат. и локат. ж. р.), **tosmu* (дат. м. р.), **tosmь* (локат. м. р.) подстицало је и губљење облика **toso*, место којег се јављало **too*, као што се место **tosji* јављало *tojji*, м. **tosmu* — *tomu* ит.д. Облик **too* дао је затим *toho* које је дијалекатски прелазило и у **toyo*.

Под утицајем јављања облика *čso* у ген. (исп. основу *čь* у *пиčь*, *čьto*), облик *česo* није могао изгубити своје *s*, иако се паралелно са њим јавило *čemu*, *čемь*; тесну везу *česo* са *čso* можемо доказати и тиме што је *čso* сачувало своје *s*, и ако се находило у положају иза *č* које је тражило прелаз *s* у *x*; *čso* је позајмило своје *s* од *česo*, и са своје је стране утицало да се оно задржи у њему.

И тако, усвајајући, слично Фортунатову, да се прасловенски облик своди на **toho*, **too*, ја то **too* објашњавам обликом **toso* са нефонетским, изазваним аналогизмом, губљењем *s*.

А. Шахматов